

Nedžad GRABUS

ISKUSTVO SA ŠKOLSKIM VJERONAUKOM U BIH I KAKO VLASTITI VJERONAUČNI PRIRUČNICI PRIKAZUJU "DRUGE" UČENICIMA PLURALNE SREDINE*

Sažetak

Autor je predavač na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu i ovo je njegov prilog na kolokviju "Vjerske zajednice i školski sustav u BiH", 22. studenog 2003. Izražava zadovoljstvo Islamske zajednice u BiH uvođenjem konfesionalnog vjeronauka u državne osnovne škole koji pohađa 96% muslimanske djece. Samo u nekim kantonima uveden je vjeronauk u prva dva razreda srednje škole. Za formiranje kvalificiranih vjeroučitelja, Islamska zajednica otvorila je Odsjek religijske pedagogije pri svome fakultetu u Sarajevu, zatim Pedagošku akademiju u Zenici i Bihaću. Prvi priručnici izradivani su od 1994. god. i dalje, ali su sada dostupna popravljena izdanja iz 2003. god. Priručnici za učenike osnovne škole ukratko prikazuju židovstvo, pravoslavlje i katolicizam kao religije koje postoje među stanovništvom BiH. Citirajući konkretna mjesta iz priručnika za treći, peti, sedmi i osmi razred, popravljenog izdanja god. 2003. pokazuje da muslimanskoj djeci bivaju pružane osnovne informacije o vjeri susjeda, ali i naglašena razlika između Kur'ana i kršćanskih evanđelja u vezi s Isusom. Žali što su Židovi obrađivani samo u kontekstu islamskog učenja te želi da u novim izdanjima priručnika bude sistematičniji i dublji "uvid u vjerovanja, religijsku praksu, kulturu i identitet drugih u udžbenicima islamske vjeronauke".

Tema o kojoj govorimo izuzetno je važna kako sa obrazovnog, kulturno-civilizacijskoga tako i sa konkretnoga, religijskoga suživota u BiH i budućih odnosa među njenim građanima vjernicima. Prvi dio zadate teme tretira iskustvo koje imaju vjerske zajednice i crkve, učitelji, roditelji i učenici sa školskim vjeronaukom. Mislim da bi tema bila zanimljivija da je moj zadatak bio da prikazem kako katolički i pravoslavni vjeronaučni

* Ovaj rad je prezentiran na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu 22. 11. 2003. na kolokviju *Vjerske zajednice i školski sustav u BiH*. Sažetke na hrvatskom i engleskom priredio dr. Mato Zovkić.

udžbenici obrađuju pitanja o islamu. Potrudit ću se da i to pitanje, ako Bog da, obradim.

Učenje i proučavanje vjere i religije kao i počavanje vjeri nije samo puko znanstveno elaboriranje tema iz oblasti onostranog, nadiskustvenog nego i proučavanje historije religije i religioznosti, teoloških koncepata i etičkih vrijednosti koji su utemeljeni na konstitutivnoj i interpretativnoj religijskoj tradiciji. Otuda pitanje vjeronauke u zvaničnom obrazovnom sistemu ili nastavnom planu i programu škola u BiH jest pitanje koje zaslužuje posebnu pažnju.

Vjeronauka je iznova u školski sistem BiH polahko počela ulaziti s početka devedesetih godina 20. stoljeća. Nakon totalitarnog areligijskog ili antireligijskog sistema u kojem je ona bila zabranjivana njeno uvođenje u školski obrazovni sistem bilo je više produkt nastojanja da se nabrzinu vrati dignitet i dostojanstvo vjeri, vjeronauci i vjernicima. Dakako, tada nisu postojali ozbiljni programi i udžbenici koji bi zadovoljili sve potrebne znanstvene i metodološke standarde i kriterije, kao što nije postojao ni kadar koji bi valjano odgovorio potrebama toga predmeta. Razumljivo je da je postojala velika disproporcija između želje da se vjeronauka inauguriše u obrazovni sistem i realnih mogućnosti koje su mogle ponuditi religijske zajednice i Crkve. Nakon toga ubrzo je nastupilo vrijeme teških godina za BiH i njene narode, kao i problemi koji su obilježili postratni period. Bilo je to vrijeme u kojem je, u mnogim dijelovima BiH, vjeronauka više bila ideološko i političko negoli obrazovno pitanje. Shvatajući važnost predmeta vjeronauke i nužnost obrazovanja kadra za potrebe toga predmeta osnovane su Islamska pedagoška akademija u Zenici, kasnije u Bihaću i odsjek za vjeronauku u Mostaru, kao i Odsjek religijske pedagogije na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu. Prema podacima Vjersko-prosvjetne službe Rijasetu IZ-e u BiH postoji dovoljan broj kvalitetnoga kadra koji može zadovoljiti tražene profesionalne i pedagoške standarde za potrebe predmeta vjeronauke u školama. Prvi udžbenici za vjeronauku napisani su krajem 1994. i u toku 1995. godine.

Danas postoji opća saglasnost najznačajnijih subjekata da se pitanje vjeronauke treba sagledavati u kontekstu prava na slobodu misli, savjesti i vjere, te da svaki pojedinac ima pravo na odgoj u vlastitoj vjerskoj tradiciji. To pravo treba da se ostvaruje u skladu s evropskim i međunarodnim standardima zaštite ljudskih prava. U članu 9. Okvirnog zakona o obrazovnom sistemu BiH stoji da će vjeronauku pohađati učenici u skladu sa uvjerenjem i vjerovanjem svojih roditelja, a član 10. precizira da učenici koji ne pohađaju vjeronauku neće biti diskriminirani, a škola je dužna zalagati se za poštivanje vjerskih prava i sloboda.

U BiH je održano više konferencija koje su tretirale pitanje vjeronauke u obrazovnom sistemu. Treba istaći napor kojeg su uložili WCRP - Svjetska konferencija religija za mir i rukovodstva vjerskih zajednica i Crkava u iznalaženju odgovarajućeg okvira za proučavanje vjeronauke u školi. Medureligijsko vijeće je na svojoj 28. redovnoj sjednici, održanoj u Sarajevu 21. 3. 2002., zatražilo od svoje radne grupe za obrazovanje da predloži zajedničke stavove i načela po pitanju vjeronauke u školama i drugim odgojno-obrazovnim ustanovama. Radna grupa je usaglasila opće stavove. Po tom prijedlogu vjeronaka bi trebala biti redovni školski predmet konfesionalnoga tipa i u svemu izjednačena s drugim predmetima. Taj predmet pohađaju učenici prema svojoj konfesionalnoj pripadnosti. Vjerske zajednice i Crkve donose nastavne planove i programe, izrađuju udžbenike i priručnike, a verificiraju ih i propisuju resorna ministarstva. Vjerske zajednice i Crkve školuju nastavni kadar za vjeronauku. Nastavni kadar se zapošljava u škole na zakonom propisan način, odnosno uz certifikat vjerske zajednice ili Crkve. Prema tom prijedlogu bez certifikata vjerske zajednice nije moguće uposliti nastavni kadar predmeta vjeronauke u javne škole.

Vjeronauka u obrazovnom sistemu FBiH

Obrazovanje je u Federaciji BiH zakonski regulirano na razini kantona. U skladu s tim u okviru obrazovnog sistema kantona u FBiH islamska vjeronauka, prema podacima Odjela za vjeronauku Vjersko-prosjetne službe Rijaseta IZ-e, ima slijedeći status:

U Unsko-sanskom kantonu vjeronauka je obavezna i u osnovnoj i u srednjoj školi s mogućnošću da se roditelji djeteta izjasne protiv pohađanja vjeronauke. Sedmično su dva sata vjeronauke, a ocjena ulazi u konačni prosjek. U Sarajevskom i Goraždanskom kantonu vjeronauka je izborno-obavezni predmet, jedan sat sedmično, samo u osnovnoj školi, a ocjena ulazi u prosjek. Bilo je pokušaja da se vjeronauka uvede i u srednju školu, ipak to nije pozitivno riješeno. U Zeničko-dobojskom, Srednjobosanskom i Hercegovačko-neretvanskom kantonu vjeronauka je izborno-obavezna u osnovnoj i srednjoj školi, po dva sata sedmično, ocjena ulazi u prosjek. U Tuzlanskom kantonu vjeronauka je, također, izborno-obavezna po dva sata, a u 7. i 8. razredu po jedan sat. U srednjoj školi vjeronauka se predaje u prvom i drugom razredu po dva sata.

U RS-u je vjeronauka obavezna. Postoje izvjesni pomaci u uvodenju islamske vjeronauke u obrazovni sistem, mada taj proces teče sporo i teško.

U odnosu na ranije godine, naprimjer od 1999. do 2002. povećao se broj polaznika na vjeronauci u školi. Prema podacima Vjersko-prosvjetne službe Rijasetu IZ-e pohađanje vjeronauke je izuzetno visoko - 96,1% od ukupnog broja učenika. Nakon početničkih grešaka usljed subjektivnih i objektivnih okolnosti, nedostatka udžbeničke literature, nepostojanja adekvatnog nastavnog kadra, problemi su u najvećem broju slučajeva pozitivno prevaziđeni. Analize kojeg su radile službe u IZ-i i nadležnim ministarstvima pokazuju da su nastavnici vjeronauke osposobljeni za savladavanje obrazovnih, pedagoških i metodoloških problema u prenošenju znanja u vjeri.

Postoji niz pozitivnih primjera kada se govori o vjeronauci u školi. Činjenica je da se naše društvo suočava s velikim izazovima i problemima, povećan broj maloljetničke delikvencije, konzumiranje narkotika, droge i alkohola. Zato vjeroučitelji imaju vrlo važnu ulogu u odgojnom procesu u školi. Možemo postaviti pitanje kako bi tek bilo bez vjeronauke u školskom sistemu BiH? Prema anketama koje su radene većina nastavnika ističe pozitivne efekte koje ima vjeronauka na odgoj djece u školama.

Proučavanje vlastite religije obavezuje i na proučavanje drugačijih vidova religioznosti u BiH. Činjenica je da je BiH stoljećima domovina velikim monoteističkim tradicijama i da ona nije u potpunosti odabrala samo jednu religiju niti konfesiju. To nas obavezuje na ozbiljniji pristup u proučavanju drugih religija. Treba, ipak, imati na umu da ovdje govorimo o uzrastu i djeci u osnovnoj školi. Podrazumijeva se da je cilj svake vjerske zajednice i Crkve kroz predmet vjeronauke upoznati djecu sa temeljnim dogmatskim, doktrinarnim i etičkim vrijednostima religije. Starosna dob djece u osnovnoj školi ne dozvoljava ozbiljnije proučavanje religijskih razlika. Ipak, postoje određeni standardi koji bi morali biti ispoštovani u proučavanju drugačijih vjerovanja, pogotovo katoličkih, pravoslavnih i jevrejskih. Tim prije što muslimani dijele fizički prostor, ali i vrijednosti etičkoga monoteizma koji je zajednički monoteističkim, nebeskim ili objavljenim religijama.

Treba istaći da je Medureligijsko vijeće BiH izrazilo spremnost da se kroz vjerske zajednice i Crkve radi na odgovarajućoj standardizaciji obrazovnih sadržaja iz ovog domena kako bi se u udžbenike vjeronauke uključili sadržaji koji će "druge" prikazati na odgovarajući način. Postoje realne mogućnosti da se u okviru nastavnog plana i programa vjeronauke ugrade dodatni sadržaji s kojima se učenici trebaju objektivno upoznati s učenjem drugih velikih religija. Naravno, ostaje dilema kada i u kojoj formi treba uvesti takav sadržaj.

Već je ranije rečeno da su udžbenici islamske vjeronauke rađeni prije osam ili devet godina, a doradani su i obnovljeni 2002. i 2003. godine. Bio je to na bosanskom jeziku prvi cjelovit i sistematski udžbenički uvid u

proučavnije predmeta islamske vjeronauke od prvog do osmog razreda.¹ U islamskoj periodizaciji povijesti principijelno postoji dovoljno prostora za slobodu opredjeljenja i mogućnost da čovjek živi puninu svoje vjere. Historijska iskustva su različita, od potpune slobode do reduciranja mogućnosti manifestiranja religije. Važno je naglasiti kako Kur'an poziva na dijalog i uvažavanje različitih svjetopogleda i uvjerenja. Pa ipak u izradi udžbenika, u okolnostima kada su oni nastajali, bili su uvršteni ili izostavljeni određeni sadržaji koji trebaju jasnije precizirati naš odnos prema drugima. Neka pitanja su tretirala međunacionalne odnose u BiH, odnos prema državi BiH i sl. Većina tih pitanja izostavljena je u obnovljenim izdanjima. Predmet naše analize su udžbenici za osnovnu školu.

Primjeri iz udžbenika islamske vjeronauke o drugima za osnovnu školu

U udžbeniku vjeronauke za prvi razred osnovne škole u lekciji o pozdravu mira uči se samo kako se muslimani međusobno pozdravljaju, a u udžbeniku za treći razred na 110. stranici stoji: "Muslimani se međusobno pozdravljaju sa selamom, a sa pripadnicima drugih vjera i uvjerenja pozdravljat će se sa riječima: dobar dan, dobro jutro, ili slično."²

U opisu historijskoga događaja kako je uveden ezan (poziv) za molitvu nalazi se usporedba ezana sa zvonom. Naime, jedan od drugova Muhammeda, a.s., po imenu Abdullah sanjao je čovjeka u zelenoj odjeći kako nosi zvono. Abdullah je htio kupiti zvono da njime oglašava početak namaza (molitve). Onda mu je čovjek punudio da ga pouči, u ranijoj verziji udžbenika za prvi razred osnovne škole, bilo je *nečemu boljem*, sada je u obnovljenom izdanju *nečemu ljepšem*. Poučio ga je ezanu (str. 41).

U udžbeniku za peti razred u kontekstu govora o Isau, a.s., navode se nadnaravna djela koja je uz Božiju pomoć, kako vjeruju muslimani, mogao činiti Isa, a.s. Mudžize ili nadnaravna djela bila su mu data kako bi se ljudi uvjerali da je on Božiji poslanik. Međutim, neki njegovi savremenici su ga zbog tih moći počeli smatrati božanstvom. Navodi se kako to on nije želio i kako je tražio zaštitu od Boga zato što mu se pripisuju nadnaravne moći. U prvim izdanjima udžbenika za peti razred nije navodeno vjerovanje kršćana. U 5. revidiranom izdanju navedeno je slijedeće:

¹ Potrebno je uraditi cjelovitu analizu sadržaja udžbenika vjeronauke i prilagoditi ih uzrastu. Budući da ovaj rad tretira specifičnu vrstu problema, on se ne bavi analizom tema i sadržaja udžbenika vjeronauke.

² Vidi: Refik ČATIĆ - Omer ŠTULANOVIĆ, *Vjeronauka za treći razred osnovne škole*, 5. revidirano izdanje, Sarajevo 2003., str. 110.

“Kršćani naučavaju da je Isa (Isus) Božiji sin, da je bog i pravi čovjek, da je temelj i središte kršćanske vjere.”³

U udžbeniku za sedmi razred u lekciji *Vjerovanje u nebeske objave* na 66. stranici tretiraju se pitanja iz oblasti objavljenih knjiga: Tevrat - Tora, Zebur - Psalmi, Indžil - Evandjelje. U lekcijama koje slijede na narednim stranicama o objavljenim knjigama navode se imena poznata u jevrejskoj i kršćanskoj tradiciji, dok se sadržaji tih djela i njihov opis navodi na osnovu kur'anskoga teksta, odnosno samo iz islamske perspektive. Postavljeno je pitanje u odnosu na druge: Kako kršćani nazivaju Indžil? (str. 73). Postavljena su i slijedeća pitanja: Da li je originalni tekst Tevrata sačuvan do danas? (str. 71). Kako se danas naziva izmijenjeni tekst Zebura? (str. 72).

U istome udžbeniku u lekciji *Vjerovanje u Allahove poslanike* na 75. stranici stoji: “Muslimani vjeruju u Božije poslanike čija se imena spominju u Kur'anu. Također vjerujemo da je bilo i drugih Božijih poslanika. Dužnost je muslimanima da se prema pripadnicima drugih vjera i svim ljudima odnose s poštovanjem i uvažavanjem.”⁴

Za ovu temu je zanimljiv je i slijedeći stavak u udžbeniku za sedmi razred: “Šerijat ne dozvoljava da budemo nametljivi u nazivanju selama nemuslimanima, nego ih trebamo pozdravljati njihovim pozdravima.”⁵ Bez sumnje ovakvi sadržaji pokazuju i izgrađuju tolerantan odnos prema drugima.

U udžbeniku za osmi razred u lekciji *Ojavljene knjige* govori se o Tevratu, Zeburu, Indžilu i Kur'anu. Naglašava se kako po vjerovanju muslimana knjige, izuzev Kur'ana, nisu sačuvane u originalnoj formi. Prvo su navedeni stavci i primjeri iz Kur'ana koji govore o Indžilu - Evandelju a onda slijedeće:

“Danas postoje četiri, od Crkve prihvaćena, evandjelja: Matejino, Lukino, Markovo i Ivanovo. Prva tri su slična sadržajem i stilom, dok se četvrto, Ivanovo, izdava. Sva četiri evandjelja su, po mišljenju naučnika, pisana u drugoj polovini I. i prvoj polovini II. stoljeća nove ere, tj. nakon više decenija od Isaove, odnosno Isusove smrti. Evandjelja različito od Kur'ana govore o Isaovom životu i učenju. Tako npr. kršćanstvo naučava o trojstvu - da postoji Bog - 'Otac', 'Božiji sin' (Isus) i 'Sveti duh', da je Isus razapet na križu i da je poslije uskrsnuo.”⁶ Nakon toga slijedi pasus u kojem se navodi islamsko razumijevanje spomenutoga pitanja, te kako se u Kur'anu navodi da Isa, a.s., za sebe nije tvrdio da je Božiji sin, da nije ubijen niti razapet. Navodi

³ Usp. *Vjeronauka za peti razred osnovne škole*, 5. revidirano izdanje, Sarajevo 2003., str. 110-111.

⁴ Vidi: Muharem OMERDIĆ - Fahira KALAJDŽISALIHović, *Vjeronauka za sedmi razred osnovne škole*, 2. revidirano izdanje, Sarajevo 2003., str. 74-76.

⁵ *Isto*, str. 127.

⁶ Vidi: Ševko SULEJMANović - Esma KAPETANOVIĆ, *Vjeronauka za osmi razred osnovne škole*, 2. revidirano izdanje, Sarajevo 2003., str. 12-13.

se učenje o Mariji - Merjemi Isaovoj majci da je ona u kršćanskom učenju "bogorodica" a u islamskom učenju samo majka Isaa, a.s. Na koncu se zaključuje:

"Oslanjajući se na prvorazredne izvore, kao što su evanđelja i drugi novozavjetni spisi, kršćani naučavaju da je Isus Krist Božiji Sin, pravi bog i pravi čovjek, temelj i središte kršćanske vjere. Tako kršćani navode da je Isus sam za sebe rekao da je Božiji Sin, da je to sam svojim uskrsnućem posvjedočio i da ga takvim nisu proglasili ljudi. Isusovi sljedbenici su najprije u Antiohiji počeli sebe nazivati 'kršćanima'."⁷

Predviđeno je bilo da se u udžbenicima vjeronauke predstave drugi kako je dogovoreno na sastanku radne grupe u Neumu 10.-12. jula 2002., međutim to još nije urađeno.

U udžbenicima često dolazi do pogrešnog interpretiranja učenja unutar vlastite religije. To nije samo slučaj u predstavljanju drugih. Tako naprimjer u lekciji za osmi razred *Muslimanske grupacije i mezhebi stoji:*

"Tokom vremena među muslimanima su nastajale razne sekte, od kojih su najpoznatije vehabije, zatim ahmedije (kadijanije), behaije i dr. Cilj vehabijskoga pokreta je očistiti islam od novotarija koje su se u njega uvukle, odnosno reducirati ga na goli princip bez duhovnih, kulturnih i civilizacijskih vrijednosti kao historijskih ostvarenja islama."⁸ Svako ko poznaje vehabijsko razumijevanje i interpretiranje islam zna da oni sebe nikada tako ne zovu, niti se s time slažu. Naprotiv, oni imaju stavove koje ulema (znanstvenici) naziva konzervativnim tumačenjem islama ali nemaju stavova po kojima ih možemo nazvati sektom budući da ne odstupaju od temeljnih islamskih principa i načela. Ovo nije prilika u kojoj se govori o valjanosti njihove interpretacije načela vjerovanja i prakse, ali je sigurno da se oni ne mogu tretirati u kontekstu sekti ahmedija i behaija koji su, svojim stavovima, sami sebe ekskomunicirali iz zajednice muslimana.

Sagledavajući udžbenike islamske vjeronauke za osnovnu školu i proučavanje drugih može se zaključiti slijedeće:

1. Cilj udžbenika islamske vjeronauke je obrazovati i odgojiti djecu koja pohađaju taj predmet u skladu s islamskim vrijednostima u domenu vjerovanja, religijske prakse i društvene primjene religije;
2. Ne postoji ozbiljno sagledavanje religijskoga fenomena niti historijski pregled razvoja religijske ideje;
3. Proučavaju se samo aspekti monoteističkih religija u kontekstu historijskog razvoja islamkoga učenja i kur'anske periodizacije povijesti;
4. Proučavanje drugih je fragmentarno i usputno;

⁷ Isto, str. 13.

⁸ Isto, str. 62.

5. U obnovljenim izdanjima udžbenika (2003.) učinjen je pomak, budući da su pored islamskoga učenja o doktrinarnim pitanjima, a koja se tretiraju i u kršćanskoj religiji, navedeni i stavovi katoličke i pravoslavne Crkve;
6. Jevreji se tretiraju samo u kontekstu islamskoga učenja;
7. Ne postoji sistematičan i dovoljan uvid u vjerovanja, religijsku praksu, kulturu i identitet drugih u udžbenicima islamske vjeronauke;
8. O kršćanima je navedeno izuzetno malo tema, uglavnom pitanje vjere u Boga i svete tekstove. Druga doktrinarna, pa ni kulturološka pitanja nisu tretirana. Na tome valja tek raditi.

MUSLIM EXPERIENCE WITH RELIGIOUS INSTRUCTION IN PUBLIC SCHOOLS OF BOSNIA-HERZEGOVINA AND HOW ARE "OTHERS" PRESENTED TO STUDENTS OF PLURAL ENVIRONMENT

Summary

The author is a lecturer at the School of Islamic Studies in Sarajevo and this is his contribution at the Conference "Religious Communities and School System" in Sarajevo, November 22nd, 2003. He brings out the appreciation of Muslim Community in Bosnia-Herzegovina at the inclusion of confessional religious instruction into curricula for public elementary and high schools in BH. According to official statistics of his Community 96% of Muslim students in elementary schools accept religious instruction as optional subject. Only in several cantons of the Federation Muslim religious instruction has been introduced into first and second class of high schools. In order to educate proper teachers of religion for Muslim students, the Muslim Community of BH has opened the Education Department within their School of Islamic Studies in Sarajevo and Theological teacher-training Colleges at Zenica and Bihać. First Religion manuals have been published in 1994 and ever since new, improved editions are being made. Religion manuals for elementary school students briefly present to Muslim students Judaism, Orthodoxy and Catholicism as religions existing within the population of BH. Quoting from manuals for third, fifth, seventh and eighth grades, edition 2003, he depicts how Muslim students get basic information about the faith of their neighbors. In doing so, these manuals draw attention of the students to differences in viewing Jesus according to Qur'an and according to Canonical Gospels. He regrets the fact that the Jews are being presented only within the context of Muslim teaching about them. In looking for new, improved editions of the manuals for Muslim students, he would like a more systematic and deeper "insight into beliefs, religious practice, culture and identity of others".